

ישראלים ISRAELIS

כתביעת לביכורי מחקר בלימודי ישראל
A Multidisciplinary Bilingual Periodical

ישראלים הוא כתב עת שפיט לביכורי מחקר הרואה אור פעם בשנה ומשמש בימת פרסום דו־לשונית, בעברית ובאנגלית, למאמרים של חוקרות וחוקרים צעירים (תלמידות ותלמידי מחקר ומי שטרם עברו חמש שנים מיום אישור עבודת הדוקטורט שלהן) העוסקים בחקר ישראל והציונות.

ישראלים ISRAELIS

כתביעת לביכורי מחקר בלימודי ישראל
A Multidisciplinary Bilingual Periodical

כרך 10

מכון בן-גוריון
לחקר ישראל והציונות
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
קריית שדה בוקר

עורד: עדי שרצר
מערכת: טליה גורודס, צחי (יצחק) סלייטר, לאונל קארסיקי,
תמיר קרקסון, דקל שי שחורי
ליווי אקדמי: פרופ' אבי בראלי

עריכת לשון: יעל אופיר, הרצליה אפרתי, ריית דלויה, גיל עמית
הגהות: הדס בלום
עריכת לשון באנגלית: דוד סימר
הגהות באנגלית: תם פררו
סדר ועימוד: ספי עיצוב גרפי, באר שבע
ריכוז עריכה: הדס בלום
הבאה לדפוס: סמדר רוטמן

ISSN 2225-7640

תשפ"א © 2021

כל הזכויות שמורות, תשפ"א
למכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

נדפס בישראל

תוכן העניינים

	עברית	
בפתחו של הגיליון העשירי	7	
מדור מיוחד: ישראל והעולם היהודי		
שמואל בהט הפולמוס במדינת ישראל על מעמדם של הזרמים היהודיים הלא אורתודוקסיים בכותל המערבי אחרי מלחמת ששת הימים	9	
רוני צורף בית הכנסת, הכותל המערבי והמאבק המגדרי: 'אוסף גילדת הנשים' של ג'קלין ניקולס בסבך הלאומיות והחילון	36	
רועי אירני 'שכרן בִּדְן': ראשית המאבק הפמיניסטי על מגרש הכדורסל בישראל	70	
עידית חזות התנועה להפצת התורה: חרדים לעיירות פיתוח	96	
ברק בריזוהר 'נגדע הארז': סיקור מותו של בנימין זאב הרצל בעיתונות העברית	128	
אלונה הורנשטיין ויוסי גולדשטיין יחסם של ראשי הצבא לשטחי הגדה המערבית וירושלים לפני מלחמת ששת הימים: בין קבלת המציאות לרצון הלב	157	
משדה המחקר: תמיר קרקסון ללמד על ישראל במערב התיכון	184	
תקצירי המאמרים	199	
רשימת משתתפים	206	
<hr/>		
בפתחו של הגיליון העשירי	207	אנגלית
מדור מיוחד: ישראל והעולם היהודי (המשך)		
גיל ריבק ישראלים ממאדים, יהודי ארצות הברית מנוגה? הבדלים תרבותיים ויריבות ביחסם של יהודי ארצות הברית כלפי ישראל	209	
תקצירי המאמרים	237	
רשימת משתתפים	245	

‘נגדע הארז’: סיקור מותו של בנימין זאב הרצל בעיתונות העברית

ברק בר־זוהר

מתודולוגיה

במאמר זה נבחן הסיקור העיתונאי במאה הימים שלאחר פטירתו של בנימין זאב הרצל ביום ראשון, כ' בתמוז תרס"ד (3 ביולי 1904), בשלושה עיתונים עבריים: **חבצלת**, **השקפה** ו**הצפירה**.¹ הטקסטים העיתונאיים שנחקרו ונדגמו התפרסמו במאה הימים שעברו משעה שפטירתו של הרצל פורסמה לראשונה בעיתון עברי ב־4 ביולי 1904 ועד 14 באוקטובר 1904. בשבועון **חבצלת** נבדקו שמונה גיליונות, בדו־שבועון **השקפה** נבדקו 27 גיליונות וביומון **הצפירה** – 80 גיליונות. סך הכול: 115 גיליונות.

ההצדקה לבחירה בניתוח מאה ימים לאחר המוות, ולא שבוע או חודש שלאחר המוות, נבעה מכך שחלק מהעיתונים של אותה תקופה יצאו לאור במתכונת מצומצמת למדיי. **חבצלת**, למשל, הדפיס שניים עד ארבעה גיליונות בחודש בלבד. זאת ועוד, באותה תקופה עברו הידיעות מאזור לאזור, ממחוז למחוז וממדינה למדינה באטיות יחסית לימינו, עקב מגבלות דפוס, שינוע ותקשורת. לכן האקטואליות של המידע הייתה מוגבלת והצדיקה בחינה של פריסת זמן נרחבת. יתר על כן, הגם שאישים רבים, כגון דוד וולפסון, מקס נורדאו, זאב ז'בוטינסקי, חיים ויצמן ודוד בן־גוריון השפיעו על התנועה הציונית והנהיגו אותה, הסיבות להתמקדות בהרצל הן: (1) מותו בגיל צעיר יחסית – 44; (2) מעמדו הרם והנישא בתנועה הציונית; (3) החשיבות וההשפעה הרבה של חזונו על יהודי התפוצות, המפעל הציוני ומדינת ישראל. מגבלת המחקר המרכזית של מאמר זה הייתה הנטייה והבחירה שלי להדגיש את הטקסטים העיתונאיים השגרתיים פחות ומאתגרים יותר, ואת

1 בשנים 1884-1915 יצא לאור העיתון **השקפה** בשמות שונים: **הצבי**, **האור** ו**השקפה**. ליתר דיוק, למן 1896 יצא **השקפה** לאור בכד בכד **הצבי**; למן 1902 יצא לאור **השקפה** ו**הצבי** נסגר; בשנת 1908 פסק **השקפה** לצאת לאור ו**הצבי** חזר לראות אור. בתקופת הזמן הרלוונטית יצא העיתון לאור בשם **השקפה** ולשם שמירה על עקיבות אתיחס לעיתון בשם אחד: **השקפה**.

הכתבות שהציעו סגנון כתיבה דרמטי ורעשני או לחלופין קראו תיגר על מעמדו של הרצל ועל ההערצה שרחשו לו המונים. משיקולים טכניים ומעשיים אין במאמר אקדמי די מקום לצטט, להדגים ולנתח את מגוון הטקסטים העיתונאיים שפורסמו במרוצת מאה הימים שלאחר מותו, שכן מדובר בעשרות כתבות רבות-מלל. לפיכך נבחרו, נותחו והודגמו הטקסטים הבולטים, החשובים והמאתגרים ביותר.

שיטת המחקר

מאמר זה מעוגן במחקר איכותני (שקדי 2014; Denzin and Lincoln 2011) ואני חותר בו לחשוף, לנתח ולהציג באופן ביקורתי את אסטרטגיות העבודה, את שיטות הסיקור ואת סדר היום בעיתונים **הבצלת**, **השקפה** ו**הצפירה** במשך מאה הימים שלאחר פטירתו של בנימין זאב הרצל. במילים אחרות, כיצד סיקרו העיתונים הנזכרים את מותו של בנימין זאב הרצל מעל דפייהם.

שדה המחקר

כאמור, קורפוס המחקר מנה 115 גיליונות של העיתונים **הצפירה**, **הבצלת** ו**השקפה**. שניים מהם (**הבצלת** ו**השקפה**) יצאו לאור בתקופת היישוב היהודי בפלשתינה (א"י) וחדלו לראות לאור; השלישי, **הצפירה**, היה לעיתון העברי הבולט ביותר שהופיע במזרח אירופה בשלהי המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20. הסיבה לבחירה בשלושת העיתונים האלה הייתה הרצון להתמקד בעיתונים עבריים נפוצים באותה תקופה, בשאיפה להשוות ולנתח את הכיסוי העיתונאי של מותו של בנימין זאב הרצל בעיתוני היישוב העברי בארץ ישראל אל מול עיתון בעל שיעור תפוצה גבוה בקרב יהודי האימפריה הרוסית דאז. להלן סקירה קצרה של מצב העיתונות העברית בשנים שקדמו לפטירת בנימין זאב הרצל, בהתמקד בשלושת העיתונים הנחקרים. **הצפירה** (1862-1931) היה העיתון העברי הבולט ביותר שיצא לאור באירופה בשלהי המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 כיומון וכשבועון. בשנים הראשונות של המאה ה-20 הגיע לשיא תפוצתו, ויש הסבורים שגם לרום איכותו. זאת לאחר שהמניד (1856-1903) פסק לצאת לאור והמליץ (1860-1904) נסגר. **הצפירה** נוסד בשנת 1862 בידי חיים זליג סלונמסקי. המטרות הראשוניות של העיתון היו להפיץ חומרים וחיבורים מדעיים ולהציע נקודת מבט אינטלקטואלית, ברם במרוצת השנים לא הסתפק העיתון בכתבים מדעיים ובפרשנויות אינטלקטואליות וסיפק לקוראיו גם חדשות שוטפות. פרסום ידיעות חדשותיות באותן שנים לא היה מובן מאליהו ביומונים ובכתבי עת. נוסף על כך העניק **הצפירה** במה לדעות

מנוגדות ולמחנות יריבים וחתר להציג פשרות בוויכוחים עקרוניים ומהותיים כגון מעמדה של שפת היידיש, מיקומה של מדינת היהודים והאידיאולוגיה המנחה של התנועה הציונית. קוראי העיתון היו בעיקר דוברי עברית וחסידים מתונים שגילו עניין בתרבות ובפוליטיקה. היסטוריונים וחוקרי עיתונות רואים בעיתון זה אמצעי תקשורת עברי חשוב ופורץ דרך ששימש כבמת דיון ושיח מרכזית ליהודי התפוצות. בשנת 1903 היו לעיתון כ־10,000 מנויים ובשנת 1905 הגיעה תפוצת העיתון ליותר מ־20,000 מנויים (כ"ץ 1983; סופר 2007; קוץ 2013).

נחום סוקולוב, אשר פרסם את כתבתיו הראשונות בהצפירה בשנת 1876, היה לכותב ולפובליציסט משפיע, ומשנת 1894 הוא שימש בו כמנהל אדמיניסטרטיבי, עורך ומוציא לאור במשך 12 שנה. בשנותיו הראשונות כעורך הוא פרסם מאמרים שהתנגדו לחזון המדיני של הרצל. ברם, לאחר שהתרשם עמוקות מרעיונותיו בקונגרס הציוני העולמי הראשון באוגוסט 1897, החל הצפירה לנקוט קו פרו־ציוני ועודד את קוראיו לקבל את העולם היהודי המודרני והרעיון הציוני. בהנהגת סוקולוב זנח העיתון את זהותו הפולנית, העצים את החשיבות שבשימוש בשפה העברית והבליט את התרבות היהודית. העיתונאי וההיסטוריון גדעון קוץ סבור שהתגייסותו של סוקולוב לשירות ההסברה הציונית באה על חשבון תפקודו כעיתונאי וכעורך השואף למסור מידע מדויק וחותר לאובייקטיביות. קוץ אף ציטט את דיווחיו המוקדמים והמהופנטים של סוקולוב ככתב הצפירה לאחר שצפה בהרצל נואם בקונגרס הציוני העולמי הראשון (קוץ 2013).

העיתון השקפה (1896-1908) הופץ בירושלים בחודשים שלפני פטירתו של הרצל ואחריה פעמיים בשבוע. על פי רוב הופצו הגיליונות בימי שלישי ושישי, אך גיליון אבל מיוחד לרגל מותו של הרצל נדפס ביום חמישי, בצמוד לידיעה על מותו. הכותבים הדומיננטיים ביותר בו היו המייסד, המוציא לאור והעורך, אליעזר בן יהודה, בנו איתמר בן אב"י (בן ציון בן יהודה) ואשתו של בן יהודה, חמדה. השקפה פנה לקהל יעד מקומי וחילוני, עשה שימוש בכותרות צעקניות ובסגנון כתיבה רגשני ורבי־רושם ופרסם ידיעות על הערים והמושבות בארץ ישראל וחדשות מהעולם (אלידע 2014).

בן יהודה ועיתוניו עמדו במרכז פולמוסים רעיוניים, ערכיים, חברתיים ותרבותיים וסערות ציבוריות רבות, ושימשו מטרה קבועה לביקורות, לחרפות ולחרמות. היחס אל בן יהודה נע בין שני קטבים: היו שהעריכו והעריצו אותו, את תכונותיו ואת פועלו כמחדש מילים וכמחבר מילון הלשון העברית. מנגד היו רבים ששנאו אותו, ביזוהו, זלזלו בעשייתו וניסו להשכיח את מפעליו המגוונים ואת תרומתו הייחודית לשפה ולתרבות העברית (לנג 2008: ט).

במרוצת השנים זוהה בן יהודה עם תהליכי החילון והנחלתה של השפה העברית. בדפי העיתונים שערך הוא יצא נגד הנהגת היישוב הישן החסידי בירושלים, תקף את שמרנותם ההלכתית ואף הציגם כמושחתים. בתגובה לכך הכתימו מתנגדיו, שראו בעברית שפה קדושה והתייחסו לעבודתו העיתונאית ככפירה, את שמו, התנכלו לו ולבני משפחתו, השביתו את עיתונו הציבי (1884-1902; 1908-1915) ואף מסרו אותו לידי השלטונות העות'מאניים, ואלה אסרו אותו. אנשי רוח עבריים כגון חיים נחמן ביאליק, חיים יוסף ברנר ואחד העם הסתייגו, בלשון המעטה, מחידושי ומחידודיו הלשוניים וראו בהם זלזול בשפה העברית. מנגד תומכיו עודדו אותו, סייעו לו כלכלית בעתות מצוקה ולאחר מותו קִבְּנו את המיתוס של דמותו כעיתונאי ללא חת (אלידע 2008, 2014; ליפמן 1992; קרקסון 2014).

במידה רבה שיקפו שיטות העבודה והמנגנונים האקטיביים שישמו בעיתונו של אליעזר בן יהודה את עיצוב השפה וחידושה, את החינוך, את ההוראה ואת התרבות העברית. הגם שפרקטיקות הסיקור והעריכה הראוותניות, התחבולניות והחדשניות שנקט בן יהודה וששכלל והקציין בנו, איתמר בן אב"י, עוררו זעם והתנגדות, הן השפיעו עמוקות על הקהילה היהודית המתגבשת ביישוב העברי ועל הבנייתה. זאת באמצעות שיח תקשורתי שקידש ורומם גיבורים לאומיים, סימן והזהיר מפני אויבים משותפים והבליט והנציח מקרי אבל וחורבן לטובת בנייתה של אחדות לאומית (אלידע 2014; לנג 2002).

הבצלת (1863-1911) נוסד ויצא לאור בירושלים בידי ישראל ב"ק בשנת 1863, ונערך בידי חתנו, ישראל דב פרומקין, בשנים 1870 עד 1911. ב"ק ופרומקין היו אנשי ציבור חסידיים שזוהו עם היישוב היהודי הישן בירושלים. כתב העת יצא לאור פעמיים בחודש, על פי רוב בימי שישי. עם השנים מיצב עצמו העיתון כשופרם של תושבי ירושלים שומרי המצוות. הוא התנגד לתהליכי חילון ולרפורמות ציוניות ומתח ביקורת על האבל הלאומי על מותו של הרצל. **הבצלת** כתבו רבים מחכמי ומשכילי ירושלים והתפוצות. העיתון התנגד לרעיונות ויזמות של התנועה הציונית, מתח ביקורת על קצב העלייה המתגברת לארץ והרבה לדווח על קשיי העולים.

מנהיגות, מוות, תקשורת ומיתוס

מיתוס, 'Myth' (המקור ביוונית), הוא מושג מפתח במאמר זה, על כן ראוי להגדירו. מיתוס הוא סיפור עם אשר על פי רוב מתאר אירועים בעלי משמעות עמוקה או חשיבות יוצאת דופן ומסמל ערכים נעלים לחברי קהילה מסוימת. המיתוס מתבסס על סיפורי עבר אגדתיים או מציאותיים על אלים נשגבים או

מנהיגים אמיצי לב ומציב התרחשות בתשתית דברי הימים. כלומר הוא מעצב אותה כאירוע בראשית, מכונן ומחולל ולפעמים אף מקנה לה משמעות על-היסטורית ועל-לאומית (Lincoln 1999). אופירה גראויס-קובלסקי (2015) טוענת שמיתוס הוא אירוע בעל חשיבות מיוחדת עבור קהילת אנשים ששימרה סיפור מסוים. המיתוס נועד על פי רוב לקדם סדר חברתי, ארגוני, תרבותי או פוליטי מסוים. הוא פועל בדרגות עצמה שונות ובא לידי ביטוי הן בחיי השגרה באמצעות שימוש בסמלים הן באירועים ייחודיים כגון טקסים.

המיתוס הוא סיפור מורשת אידיאלי שהחברה מספרת על עצמה, מנין באה ולאן מועדות פניה. המיתוס יכול לתאר את 'בריאת האדם' ואת פרקי ההיסטוריה של קהילה או של עם. הסיפר (נרטיב) נוטה להבליט ערכים קדושים, להעצים את הפתוס הדרמטי ולהקרין את דימוים של גיבורים שסביבם הילה הרואית, אגדתית ועל-אנושית. עם זאת חשוב להבהיר כי מטבע הווייתו החמקמקה קשה לקבוע קריטריונים מדעיים להגדרתו של המיתוס (Dupuy 2006). המכנה המשותף והמוסכם להגדרות המיתוס, וההצדקה לחקירתו כמושא אמפירי, מתבססים על ההנחה שמחקר המיתוס של חברה מאפשר להבין טוב יותר את חזונה, את אופייה, את המבנה שלה ואת התופעות והתהליכים החברתיים, התרבותיים והפוליטיים המתחוללים בה (מן 2006: 146-147).

הבניה של מיתוס לאומי הוא מרכיב חשוב ביותר בגיבוש טקסיות ורטוריקה לאומית. ואכן בצמיחת ניצני הלאומיות באירופה בשלהי המאה ה-18 שימש המיתוס הלאומי רכיב חשוב בשיח הציבורי הפוליטי. הוא סייע להגדיר את גבולותיה המדומיינים של האומה ולהבנות דימוי של קהילה מאוחדת (אנדרסון 1999; 175-176; Levinger and Franklin-Lytle 2001). המיתוס אף הגדיר את מחנכיה, את מגיניה, את מייצגיה, את מנהיגיה ואת אליליה של האומה והכתרים כ'משוררים לאומיים' או כ'אבות מייסדים' (Dobson 2001; Smith 1999). אוריאל טל (2011) גורס כי מהותה של התנועה הציונית והלאומיות היהודית היא מיתית וכי הבניה מיתולוגית הצליחה להצדיק, לגבש, לקשר וללכד את בן דת משה, האדם היהודי, עם אדמת ארץ ישראל והשפה העברית.

לא מן הנמנע שתחום המחקר הבוחן האדרה והנצחה של מנהיגים פוליטיים מנוחים ייגע בתחום התיאולוגיה הפוליטית (שמיט 2005), שכן האדרתו והעלאתו של מנהיג פוליטי מת לדרגת קדוש עשויות לשקף, לבטא ולחדש היבטים שונים בחקר יחסי האדם ואלוהים או לערער אותם, ולעתים לחולל בהם בעת ובעונה אחת את כלל השינויים האלה. על רקע זה בחן ארנסט קנטורוביץ' את הדרכים שבהן תיאולוגים והיסטוריונים בימי הביניים ובעידן המודרני המוקדם ראו, קיבלו והקרינו את דמותם של מלכים אירופיים. לפי תאוריה זו שליטים אירופיים, כגון קיסר האימפריה הרומית הקדושה, פרידריך

השני, ודמויות בעלות הילה אלוהית, כגון ישו, נודעו בעיקר אחרי פטירתם ולעתים כתוצאה ממנה. עוד טען קנטורוביץ' שבסיס הלגיטימציה בהכרה בדמות אנושית, חיה או מתה, כמסמל האומה וכשליטה העליון, התבסס במידה רבה על תפיסת המנהיג כאדם־על שאינו כפוף בהכרח לחוקי החברה, ולטבע הביולוגי האנושי או לשניהם (Kantorowicz 2016). דהיינו, הדעות המסורתיות והדתיות שרווחו באירופה של ימי הביניים והעידן המודרני המוקדם הביאו לתפיסת השליט כדמות שהיא מחד גיסא אנושית ומאידך גיסא נעלה וראויה להמשיך למשול ולהתקיים במישור הרוחני הפולחני גם לאחר מותה.

מאמר זה מתבסס על תאוריה חשובה בדיסציפלינת מדעי התקשורת הקרויה 'אירועי מדיה'. מפתחי גישה זו, כפי שהיא נלמדת במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, הם דניאל דיין ואליהוא כ"ץ (Dayan and Katz 1992: 1-23). הם ניתחו והראו כיצד התרחשויות בולטות המתועדות ומתווכות לצופים על ידי הטלוויזיה האמריקנית, מסוגלות לעצור את שגרת הסיקור ולהשתלט על סדר היום התקשורתי לאורך זמן. לטענתם הטלוויזיה יכולה לשרד ולעצב תחושות של אחדות לאומית, להעצים את ההתרחשות על ידי הענקת נופך דרמטי ותיאטרלי, לחשוף מתחים חברתיים ולהדגיש קונפליקטים פוליטיים. במחקר זה נבחן סיקור טקסי אבל ממלכתיים במדיום העיתונאי, שהיה כלי תקשורת נפוץ בישראל בשנים 1904-1995 (סופר 2011: 27-56, 60-66).

חוקרי תקשורת רבים הדגימו כיצד עיתונים מודפסים באירופה ובארצות הברית יצרו ותיווכו אירועי מדיה כאשר סיקרו התרחשויות כמו ההתנקשות באברהם לינקולן ורצח ג'ון פ' קנדי (Bosch 2010: 20-25; Dahmen and McLain 2016: 107-109). פרנק בוש (Bosch 2010: 15-17) סבור שאירועי מדיה אינם נחלתם הבלעדית של אמצעי תקשורת אלקטרוניים כטלוויזיה ואינטרנט. שנים רבות לפני המצאות הטלוויזיה והאינטרנט נכתב על התרחשויות דרמטיות בדיווחים עיתונאיים שהועברו בו בזמן למקומות רבים ברחבי העולם. העיתונים המודפסים הראשונים שבהם נמצאו ראיות להפקת אירועי מדיה היו *The Relation* (הקשר) אשר נדפס בשטרסבורג שבצרפת ב־1605 ו־*Avisa* (האיגרת) אשר יצא לאור ב־1609 בעיירה וולפנביטל אשר בגרמניה. אירוע המדיה העיתונאי הראשון פרץ לתודעה במהלך מלחמת שלושים השנה (1618-1648), עימות דתי בין פרוטסטנטים לקתולים, שגרר התערבות של מעצמות אירופיות והביא לסדר אזרחי־פוליטי לאומי חדש. הקרבות תפסו בשיאם בין 70 ל־80 אחוז מעמודי העיתונים והדיווחים הדרמטיים סייעו להרחיב את קהלי הקוראים. במהלך מלחמה זו ניכסו העיתונים לעצמם מעמד של זרוע איתנה ומשפיעה שמסוגלת למתוח ביקורת על פעולות הצבאות והמדינות.

במאה ה-19 חלה עלייה באירועי המדיה העיתונאיים. אפשר להסביר את העלייה הזאת בפריחתם של שוקי תקשורת ההמונים, בייסוד הטלגרף וסוכנויות החדשות אשר אפשרו מעבר של מידע מהיר ורחוק טווח ובתחרות בין מוציאים לאור דומיננטיים ששאפו להציע דיווחים מרתקים. היסטוריונים וחוקרי תקשורת שבחנו סיקור של אירועי מדיה באירופה ובארצות הברית, הראו כיצד עיתונים מודפסים היו כר פורה להפצת אירועי מדיה וכיצד עיתונים תפקדו במרכז הזירה הציבורית, התרבותית והפוליטית באירועים היסטוריים גדולים כגון המהפכה הצרפתית ומלחמת העולם הראשונה והשנייה (Bosch 2010: 17-19).

אירועי המדיה נבדלים מסיקורים חדשותיים שוטפים בכך שבכיסוי אירועי מדיה נוטים העיתונאים להדגיש את תחושותיהם כמשתתפים החווים במאורע היסטורי המתרחש 'כאן ועכשיו' ולהבליט אחדות קולקטיבית. ניתוח אמפירי של רטוריקות הדיווחים על אירועי מדיה הראה שאם בסיקורים יום-יומיים מפגין הכתב בדרך כלל ציניות וריחוק מהחומר המדווח, הרי שבאירועי מדיה הכתב עוטה ארשת ממלכתית, ממלא תפקיד קרייני ונוטה להכליל את עצמו בטרגדיה או בסנסציה. על פי רוב אירועי המדיה אינם פרי יזמתם של כלי התקשורת, אלא הם מאורגנים ומנוהלים על ידי גופים ממסדיים אחרים. ארגונים חברתיים, תרבותיים, צבאיים ופוליטיים כגון ההסתדרות הציונית, צה"ל והכנסת, במקרה הישראלי, נוטים לארגן את האירועים הללו באופן שמזמין או לכל הפחות מאפשר סיקור עיתונאי. עקב חופש הפעולה של כלי התקשורת, ובהתחשב בפוטנציאל של שידור אירוע נוגע ללב, נוהגים הכתבים להאדיר את הנפשות הפועלות, להוסיף לתיאוריהם מטאפורות סמליות ולהשתמש באופני דיווח רגשיים וסמליים הממגנטים, 'מחשמלים' וסוחפים את הקהל (דיין וכ"ץ 2003; Katz 1980).

כמו מנגנוני ההבניה של אחדות קולקטיבית שקידמו כלי תקשורת באירופה ובארצות הברית בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20, אפשר לומר שעיתוניו של אליעזר בן יהודה תרמו מחד גיסא ליצירת אחדות ציבורית-לאומית בארץ ישראל, ומאידך גיסא הסלימו מתחים ועוררו ויכוחים ביישוב העברי. במילים אחרות דבקותו של בן יהודה בשפה העברית, חידודי הלשון וחידושי בה, כתבותיו ומאמריו הרבים סייעו להחיות ולהציב את הלשון העברית כנדבך הכרחי לתחיית העם היהודי, שהרי במפעליו הבלשניים הענפים ביקש בן יהודה להעמיד את האמצעים להשרשת והשלטת השפה העברית כשפתו הלאומית של העם היהודי (לנג 1990). מנגד נחשבו עיתוניו במחוזות מסוימים סמל להפקרות ההשכלה ועוררו התנגדות חריפה ביישוב היהודי הוותיק בארץ ישראל, בעיקר בירושלים (הלוי 1998).

דניאל בורסטין (Boorstin 1992) הציע מבט מחקרי אחר לבחינת אירועי מדיה. הוא רואה באירועי המדיה יצירה תקשורתית המונעת מאינטרסים חברתיים, כלכליים ופוליטיים אשר אינה משקפת את המציאות. בורסטין טבע את המושג 'פסידו אירוע מדיה' בכוונו לאירועים שלא הייתה הצדקה או מניע לקיומם ללא סיקור תקשורתי. אירועים מסוג זה, כגון מסיבת עיתונאים או הלוויה במקום נידח, ללא הסיקור התקשורתי אינם מכים גלים בזכות עצמם. הלמוט שרר (Scherer 2015) המשיך לפתח את רעיון הפסידו אירוע מדיה. להבדיל מאירועי מדיה לאחר רצח של מנהיג או בעקבות סכסוך פוליטי עקוב מדם, פסידו אירועי מדיה, לפי הגדרתו, מתבססים בעיקר על אינטרסים של פרסום ויחסי ציבור (יח"צ) ומוצגים באופן המיועד לרגש, לרתק ולשבות את הקהל.

מותם של מנהיגים וטקסי הקבורה והאבלות עליהם הם אירועים שבאמצעותם מסוגלים כתבים לבטא ולהציג ערכים ויחסים חברתיים, תרבותיים ולאומיים בדיווח העיתונאי. סיקור ריטואל המוות כאירוע מדיה, ובתוך כך הדיווח על טקסי הקבורה, ההספדים, מסרי התנחומים והכאב המר תורמים להצבת המנהיג בתוך הקשר חברתי-לאומי-פוליטי מסוים ולגיוסו בדרך זו או אחרת ל'צורכי השעה' (בן עמוס 1993: 22-24, 1996; בר-זוהר 2017: 108; פייגה ואוחנה 2014: 160-168). באמצעות הטקסטים המופצים להמונים וטקסים ציבוריים שמתובלים באלמנטים של דרמטיזציה וגלורפיקציה, מופגנים רגשות חיוביים או שליליים אל דמות ידועה שנפטרה. העיתונות למעשה מבנה נרטיב שמסביר כיצד סיפורה הפרטי של האישיות מאגד ומייצג את הקבוצה, את העם או את 'הרוח הלאומית' (ויניצקי-סרוסי 2000).

ברק בר-זוהר (2019: 75, 290) הראה כיצד העיתונות הישראלית נקטה במקרים מסוימים טקטיקה עיתונאית הקרויה 'אנטי-אירוע מדיה'. שיטת ניגוח תקשורתית זו פועלת בהתאם להשקפת העולם, לקו האידיאולוגי ולשיקולים הכלכליים המנחים את מערכת העיתון. על רקע זה, כימתו, סגנונו והתאימו ימונים ושבועונים עבריים וישראלים במאה ה-20 את שיעור הרשמיות והחשיבות שבה יוצג מותם של מנהיגים מסוימים – בהתאם ליחס אל המנוח. לצורך ההמחשה, מותם של מנהיגים כבנימין זאב הרצל או דוד בן-גוריון לווה בנרטיב שכולו האדרה והתקשט בסממנים של אירוע מדיה גרנדיוזי ובעל חשיבות לאומית. כנגד זה מקרי הפטירה של מנהיגים ממחנות יריבים, כגון זאב ז'בוטינסקי ומנחם בגין, שזוהו כמנהיגי הציונות הרוויזיוניסטית, הוצגו בחלק מן העיתונים כאירועים פחותי חשיבות, שוליים ושנויים במחלוקת.

סיקור מותם של מנהיגים בעיתונות

מאז המאה ה-17 היה העיתון המודפס מתווך מרכזי בין אירועים שהתרחשו ובין התושבים. אולם העיתון שימש לא רק להעברת מידע, אלא גם להבניית המציאות החברתית, התרבותית, הכלכלית והפוליטית. בראשית הדרך נהגו העיתונים לפנות לקהלי קוראים מובדלים ומצומצמים. ברם במאה ה-19, משיקולים כלכליים בעיקר, התרחבה והתגוונה הפנייה לקהלי היעד והעיתונים היו למספרי הסיפורים החדשותיים הראשיים של ההמון העירוני באירופה ובצפון אמריקה. גם סגנון הכתיבה העיתונאי השתנה והותאם לקהל הרחב והעממי (אלידע 2014).

ניתוח דיווחים חדשותיים חושף מתח בין שני ערכים אתיים מרכזיים בעבודה העיתונאית. מחד גיסא ניכרת שאיפה לשרר ערכים ונורמות מקצועיים כגון חתירה לניטרליות ולאובייקטיביות (נייגר, זנדברג ומאירס 2008: 39-43). מאידך גיסא קיימת משאלה לחזק את עמודי התווך הקהילתיים הלאומיים באמצעות דפוס סיקור אתנוצנטריים (הובסבאום 2006; Zerubavel 1995). בפועל כתבים, עורכים, מוציאים לאור ובעלים קובעים עובדות, מחליטים אילו תכנים 'ראויים' לפרסום ואילו אינם ראויים לו, ועוטפים את המידע במסגרות פרשניות ומשמעויות. לפיכך טקסטים עיתונאיים נוטים לשקף חוסר אובייקטיביות ונוהגים למסגר את המשמעויות הטמונות בסיקור אירועים (דור 2001; רועה וכהן 1999).

בתוך כך בתחום החקר של מדעי החברה נתפסים טקסי קבורה ואבלות כטקסי מעבר המציינים את המהפך המהותי שעובר היחיד מחיים למוות. חוקרים העוסקים בנושא זה גורסים כי במאות הקודמות נתפס המוות כטאבו חברתי ציבורי; לא שוחחו עליו ולא דנו בו בפומבי. לקראת אמצע המאה ה-20 הוסר בהדרגה הטאבו מהדיון הפומבי בנושא המוות. במאות השנים האחרונות החלו לתפוס טקסי הקבורה מקום מרכזי בחיים הדתיים, החברתיים והפוליטיים בעולם, במיוחד בתרבות המערב (Brown 1981). טקס הלוויה היה אירוע לאומי עוד ביוון הקלאסית. אז נהגו לקבור מנהיגים בתוך העיר במבנה מפואר, מעין אחוזת קבר שהנציחה את זכרו. בעת החדשה קיבלו ההלוויות הממלכתיות אופי של ריטואל דתי-משיחי שבו מוצב המנהיג במרכז ומודגש מעמדו הנישא והעילאי (בן עמוס 1993: 23-24; עזריהו 1998). על המושג 'טקס' נכתבה ספרות סוציולוגית ואנתרופולוגית ענפה (Walter 80-81: 2003). היחס לאבל הוא כאל טקס מעבר ויש להבחין בין טקס דתי לחילוני. בפולחן הדתי ההגדרה המקובלת רואה בטקס דפוס התנהגות רשמי ומסוגנן החוזר על עצמו ומכוון כלפי ישות אלוהית. טקס מסוג זה מנציח את המעבר מחיים למוות ומחדד את המסר שאין דרך חזרה למצב הקודם ועל

הסביבה והחברה להכיר בעובדה זו. לעומת זאת ישנם חוקרים המדברים על טקסי אבלות חילוניים השואבים את סמכותם וכוחם מאידאולוגיות וערכים שמקורם חברתי-תרבותי-פוליטי ומבוסס על יסודות סמליים. אין בטקס החילוני, על פי רוב, פנייה לאל אלא קישור למציאות החברתית-תרבותית. בטקסי האבל החילוניים נוטים להציג ולסמל את הקשר בין גופת הנפטר ובין החברה, התרבות והמדינה שאליהן השתייך (Aykel 2012).

רוחם ודמותם של מנהיגי לאום פורצי דרך יכולים להמשיך להתקיים במישור התרבותי ובחיים הפוליטיים. הווייתם מכה שורשים לא רק כ'זיכרון בנאלי' (Billig 1995), אלא גם כדמויות שממשיכות לקחת חלק בשיח ובמרחב הציבורי ולהשפיע על התהליכים הפוליטיים. הצגת הלווייתו של מנהיג כאירוע ציבורי היא תופעה שגורה ומוכרת בהיסטוריה המערבית (Giesey 1960). אבל להבדיל מהלווייתו ואזכרות של מלכים אירופיים שהבליטו את ההבדלים בין ההמון ובין המלוכה, הלווייתו יהודיות לאומיות ביקשו במקרים רבים לקרב בין הנפטר לקהל האזרחים בצפייה להזדהות אידאולוגית עם מורשת המנהיגים וליצור זיכרון קולקטיבי מכוונן. טקסים קהילתיים אלה שימשו מרכיב חיוני בשרשרת שחיברה בין דורות יהודיים וסייעו לכוונן מיתוסים של ענווה, של אחדות ושל אלטרואיזם. הטקסים הללו ביססו תחושת שייכות טריטוריאלית ותרמו לפיתוח תודעה ומנטליות חדשים שדגלו בגאווה לאומית (בר 2015: 11-12, 214-218).

יולי 1904: סיקור מותו של בנימין זאב הרצל

בנימין זאב הרצל נפטר בכפר בשם אדלך, קרוב לווינה. הוא נקבר בבית העלמין דובלניגר שבוינה במסע קבורה בהשתתפותם של כ-6,000 איש. למרות בקשתו שלא להספידו נשא דוד וולפסון, הפעיל והמנהיג הציוני שהיה ידידו הקרוב ועוזרו האישי, דברים ובנו בן ה-13, הנס הרצל, אמר קדיש ('הירצל איננו!'; 5.7.1904; 'כי היום הוא יום'; 7.7.1904; סירקין 11.7.1904). הסיקור העיתונאי של פטירתו של בנימין זאב הרצל הצטייר כאירוע תקשורתי כביר בהשוואה למקרים אחרים שסוקרו בשנת 1904, לפניה ואחריה. עצימות הסיקור הייתה עזה, המוות נותר בכותרות יותר מחודשיים והמיתוס הציוני של דמותו של הרצל כ'חווה המדינה' החל להתגבש ולהתעצם. הרצל תואר כאדם נשגב וכאליל, העיתונים כתבו על יופיו, הציגו אותו כגדול מנהיגי העם היהודי והדגישו את חזונו הנבואי.

עם זאת מותו של הרצל חשף גם מתחים ביישוב העברי. העיתון השקפה תקף את מתנגדיו של הרצל והשבועון הצלחה, שנדפס והופץ בירושלים, נמנע

מלהזכיר את דבר מותו בגיליונות שראו אור לאחר מכן. ההתעלמות הזאת נבעה, ככל הנראה, מהיותו השופר של זרם שומרי המצוות האדוקים ומחמת ההתנגדות הגלויה של מערכת העיתון לאורח חייהם של יהודים חילונים, משכילים וציונים. חרף ההתייחסות הלעומתית הזאת ביטא הרצל וסימל את חשיבות הבניית 'מיתוס המנהיג' ככוח מניע בתנועות לאומיות מודרניות ובפוליטיקה של ההמון יותר מכל מנהיג ציוני אחר בן זמנו.

מותו של הרצל היה אירוע מדיה רב-רושם ביומון הצפירה ובדו-שבועון השקפה. באמצעות מאמרים מעמיקים (הצפירה) וסגנון כתיבה אמוציונלי (השקפה) הובלט מעמדו הרם של הרצל בתנועה הציונית ואישיותו הועלתה על נס. מיד לאחר מותו תחמו שני העיתונים את עמוד השער במסגרת שחורה דמוית מודעת אבל (ראו נספחים א וב), קטעו את שגרת הדיווחים והציבו את מותו בראש סדר היום. העיתון השקפה אף הציג את הרצל כקדוש מעונה שנפל למען עתיד העם היהודי, אף שהוא נפטר מדלקת ריאות חמורה. עיצוב דימויו של הרצל כקדוש מעונה של האומה היהודית, הדגיש את אסטרטגיית הסיקור הרגשית והדרמטית של העיתון. בה בעת ההתייחסות אל הרצל בהצפירה כמנהיג עילאי שאין שני לו הצביע על המשאלה למנהיג יהודי רב-מעלות.

אלף תורה לרבין
גליון סב

מיון מדינות כפשוטו השגור
על שני חלקים: חלקים ויחידים
חלקים ויחידים
כפשוטו השגור כפשוטו השגור
אחרים: חלקים ויחידים
חלקים ויחידים

החלקים והיחידים
החלקים והיחידים

השקפה

BARNAFA V. 4444, 44 42

עיתון יומא לאומי עשירי בשבוע

כיום החלישי וכותב העשירי

העיתון: א' ג' ישיבת

ידיעות יום ה' כר המיון
שנה חמישית

מיון מדינות כפשוטו השגור
על שני חלקים: חלקים ויחידים
חלקים ויחידים
כפשוטו השגור כפשוטו השגור
אחרים: חלקים ויחידים
חלקים ויחידים

החלקים והיחידים
החלקים והיחידים

הגיע תגורם

כי היום הוא יום הקבורה של דר' הרצל.

ראשי עדת הספרדים החליטו לעשות

מספר בצבור על מתנו: הנהיג

בבית הכנסת הגדול לרבין יוחנו בן זכאי בשעת הצהריים.
הרב דר' נרנינוט. ראש בית התומים הפרנקפורטי
הספד את דר' הרצל לפני כל התומים המולד יום ד'
בשעה שבע וחצי בערב בבית הכנסת של בית התומים.
דר' נרנינוט דבר בהתלהבות גדולה ברמעות בעניני.
וחאר לפני התומים את גוד הצרה הזאת. ואמר כי לו
היו נביאים עתה כי או בוראי קבעו את היום הזה לתענית
לעולם רבים מתכבדים הורידו רמעות.

נבאו בית הספרים לפני ישראל פרסמו מודעת זו:
אתב' האספו היום (כר המולד) יום קבורת מתת יהו
הרצל לבית הספרים רבנ' בשעה חמש וחצי אחריצ'
(שעה י"א וחצי ערבית) לספוד ולבכותו.

ועד ביה"ם.

המול בשעה ארבע אחרי הצהריים תאספו תכרות אגרת צעירות
ירושלם בן הליום וחלוצי בית המדרש למדעים סרין הארון בן
משה רבי מפנין דברים אחרים על הצהר הלאומי.
בי הספ' שלנו לכנס ומבנות נמרים מפני אבלות.

שער השקפה עם היוודע דבר מותו של בנימין זאב הרצל

בניגוד גמור לנרטיב המשיחי בהצפירה ובהשקפה, נמנע הבצלל מלהזכיר את דבר מותו של הרצל בחודש שלאחר מותו. חוסר ההתייחסות למותו של הרצל בעיתון הבצלל שיקף פרקטיקה עיתונאית שנקראת 'אנטי אירוע מדיה' (בר-זוהר 2017). רעיון זה בא לידי ביטוי בשתי דרכים מרכזיות: (1) מינימיזציה, הקטנה והצנעה של מאורע תקשורתי בזמן שבכלי תקשורת אחרים אותו אירוע עמד בראש סדר היום. (2) השמצה או הפחתת החשיבות הגלומה באירוע מסוים שכוסה ביראת כבוד בכלי תקשורת אחרים. לאחר פטירת הרצל נקט הבצלל את שתי הדרכים בכך שלא התייחס כלל למותו וללווייתו של הרצל בווינה.

רק שלושה חודשים לאחר מותו של הרצל התייחס הבצלל לאבל ביישוב היהודי ובתפוצות. העיתון מתח ביקורת חריפה על מספידיו של הרצל, האשימם בחילול הקודש ובכפירה בדת היהודית והקרין דה-מיטולוגיזציה שניסה להבנות לדמותו המשיחית של הרצל. למשל במאמר בן שני עמודים הוסבר כי ציבור שומרי המצוות האדוקים אינו מתאבל על מות הרצל. נהפוך הוא, הכותב, יוסף ראבינאוויץ, הלין על כך שאנשי ציבור דוגמת יחיאל מיכל פינס השתמשו בפסוקי תורה ובדברי חז"ל כדי להאדיר את שמו של הרצל. לדעת כתב העיתון הרצל הרחיק לכאורה קהלים יהודיים רחבים מהתורה, קירב אותם לעולם של חטאים והוביל דור שלם למרוד בהוריו. זאת ועוד, העיתון התנגד לחזונו של הרצל, לפיו הפתרון ל'בעיית היהודים' תלוי ביהודים עצמם ולא בלימוד תורה ובהתקרבות אל האלוהים: 'ראיתי את פרשת האבל המוזר אשר עשו, למורת רוחי שלמי אמוני ישראלי אבלי ציון, איזה אנשים מירושלים, על מות הרצל, והמפלצת אשר עשו שמה על שמו [...] בושנו מדברין, מר פינס ידידנו, בושנו מאוד כי כך עלתה לחוכמתך, תומתך ויושרת לבך, כי יש בסופרי העיתונים ומעריכיהם שאינם רק שקרנים כי אם הם השקר בעצמו, ואולי השקר בדו עליך' (ראבינאוויץ 14.10.1904).

לעומת הדה-לגיטימציה לריטואל האבל המהדהד של הרצל בחבצלת, עמדה פטירתו בראש סדר היום יותר מחודשיים בהשקפה ובמשך כשלושה שבועות בהצפירה. הפעם הראשונה שפטירתו של הרצל לא עמדה במוקד העניינים של השקפה אירעה 28 יום לאחר מותו ובהצפירה 14 יום לאחר שהלך לעולמו. אך השיח העיתונאי על מותו של הרצל לא פסק; הכתבות שעסקו בהרצל הועברו אל העמודים הפנימיים.

העיתונים הצפירה והשקפה הציבו את מותו, את דמותו ואת חזונו של הרצל במוקד מאמרי העורכים. שאר העמודים הכילו מודעות אבל, שירים, איוורים, תצלומים, מברקים, ציטוטים, הספדים ונאומים שהתמקדו בהרצל. כמו כן פורסמו מכתבים שכתב הרצל עצמו, קטעים מספרו מדינת היהודים,

בעת ניתוח הפרסומים נדמתה השפה העברית שרווחה בשנת 1904 ארכאית, מליצית ומאותגרת תחבירית בעיניו של חוקר תקשורת מהמאה ה-21. למעשה היה אז אוצר מילים ועושר לשוני מצומצמים בהרבה מביטויים בעיתונים שראו אור במחצית השנייה של המאה ה-20. לדוגמה, נמצאו שימושים שכיחים ותדירים בחזרתיות על מילים, בקריאות 'אה!', 'אהה!' ו'הה!' בזעקות בעלות משקל טעון כמו 'למה?' 'מדוע?' ו'הכי צד נמשיך?'. במבט לאחור אל אותן שנים אפשר להניח שהכתבים אימצו דפוסי כתיבה רגשניים וסנסציוניים. מכאן שעורכי העיתון לא חתרו לאובייקטיביות אלא נתנו דרור לתחושותיהם, הקצינו את דעותיהם והדגישו יסודות יצריים, רגשיים, קליטים וסוחפים.

כדי להמחיש את העברית המיושנת מובא להלן מאמר שפרסם בהשקפה איתמר בן אב"י (בן-ציון בן יהודה). בן אב"י מתח ביקורת על עיתון רוסי שלא העניק, לדעתו, דיווח מעמיק ומספק דיו למותו של הרצל: 'הה, עיתון אכזר, עיתון מנוול! לא בראש הגליון נדפס שם המנהיג, כי אם באיזו פינה ענווה הנסתרת מכל עין ושם מסופר בחמלה קלה, כי הסופר תיאודור הרצל מוינה מת! הסופר? ולמה לא היהודי? ולמה לא הציוני שהרעיש את העולם באומץ לבו ובכוח דמיונו?'. באותה כתבה הציג בן אב"י את לכתו של הרצל כהלם אדיר וכבכיה לדורות:

זה היה רעם. הוא מת, ריבונו של עולם, הוא מת, הוא מת! זה המנהיג הגדול, זה הגיבור העממי, זה ראש העם העברי מת! האיש שיצר את הקונגרס, את האוצר, שקבץ תחת דגלו עם שלם, שאמר כבר ליסד את המדינה, האיש הזה מת! ואין מילה בפינו, אין אף מילה אחת להגות את כאב הלב. מעינינו פרצו הדמעות; לחיינו הרזות נהיו לבנות, לבותינו המסכנים החלו להלם, להלם, כל כך, כל כך. וכמשוגעים אמיתיים רצנו ברחובות, שאפנו הרוח, הרימוני ידינו והורדנו שנית. אלוהים, הוא מת! הוא! הוא! הוא מת! (בן יהודה 22.7.1904).

לא רק בן אב"י נקט כתיבה משתפכת וזועקת. שבועיים לאחר המוות צוטט הסופר והפעיל הציוני, ישראל זנגוויל: 'לך בשלום, אתה השר! לך בשלום, המנסה - מר! חלום חלמת, ובנפשך שילמת! [...]. גם בשעות בכיינו וקריעת שוליים עודנו קוראים: לשנה הבאה בירושלים!' (זנגוויל 26.7.1904).

ההתייחסות הראשונה למותו של הרצל בהשקפה נמצאה ב-5 ביולי 1904 בתחתית הטור השמאלי שבעמוד השלישי. מפתיע היה לגלות כי העדכון הראשון בנושא מותו של הרצל לא פורסם בעמוד השער. ייתכן שהדפסת הידיעה בעמוד השלישי נבעה ממגבלות טכניות של זרימת מידע, עריכה והדפסה. סביר להניח

שהידיעה נשלחה והגיעה לעורך העיתון, אליעזר בן יהודה, לאחר שהגיליון היה מוכן להדפסה. לפיכך, אף שבן יהודה ראה בידיעה זו ערך חדשותי מדרג ראשון הוא יכול היה לשלב אותה רק בעמוד פנימי. פריסה עיתונאית זו מרמזת למגבלות טכניות וכלכליות בעריכת העיתונות באותה תקופה. מחד גיסא הוכיחו החודשיים שאחרי המוות ללא צל של ספק כי בן יהודה ראה במוותו של הרצל חשיבות עליונה. מאידך גיסא בן יהודה לא הורה, או לא יכול היה להורות, לערוך מחדש את סדר הכתבות ולקדם או להדגיש את הידיעה הדרמטית. מכאן יש להניח שבן יהודה הפעיל שיקול דעת. קרי, הוא העדיף לדווח על המוות בהקדם האפשרי ובלבד שלא לשנות את סדרי העריכה.

איתמר בן אב"י היה הכתב שדיווח לראשונה על מותו של הרצל בהשקפה. בגיליון זה הופיעו שתי כתבות מאת בן אב"י. בעמוד השלישי הציג בן אב"י את דבר המוות כידיעה מוגמרת. בעמוד השמיני הציב את עצמו בקדמת הבמה ודיווח בגוף ראשון כיצד המתין במתח רב לאישור הידיעה אשר נפוצה ראשית כשמועה בדיווחו מברלין. לתדהמת הקוראים ניסה בן אב"י ליצור תחושת מתח ודרמה בכותבו שצוות רופאים גרמני עשוי להציל את חייו של הרצל. ככל הנראה הוא זיהה בידיעה סנסציה וניסה לנצל אותה כדי לתבל את הסיקור במרכיבים של מותחן מודרני:

היהודים פה התרגשו מאוד השבוע. מוינה באו ידיעות רעות. על מי? על מה? הלא תבינו: על הרצל? ציונים ולא ציונים. כולם נרעשו. מפה לפה עפה השמועה: הרצל חולה מאוד. הרצל הולך למות. ריבוננו של עולם. מה יהיה? מה יהיה? ובאמת, לפי שנודע לי ממקומות רשמיים, היה מצבו של מנהיגנו רע לגמרה. הרופאים בוינה כמעט ולא האמינו בחייו, ויכריחוהו לעזוב את העיר. אך הרצל לא רצה לשמוע; למרות הכל, עבד, עבד, כתב, כתב, חלם, חלם – לציונות. והידיעות מוסיפות להרגיש את הלב. ובעיני ראיתי אחרים בוכים. זה היה החורבן באמצע החיים הזורמים מסביב. לאבד את הרצל, לאבד את הגיבור החדש, המיוחד, הה! זה יותר מדי! זה יותר מדי! אך היום, איזה אושר, הרופאים שנקראו אליו מהמבורג ומערים אחרות שפטו אחרת. הרצל חי, הרצל ישוב לחיים, חזק, בריא כבראשונה. בוודאי מנוחה נצטרכה לו. אין סכנה אין יתר. יש מבטיחים כי השבוע יבוא דר' הרצל ברלינה. מי יודע? רק אדע דבר, אודיע. אהה! התקווה הזו נכזבה! (בן יהודה 1904.5.7).²

2 ליתר בהירות, כותב ידיעה זו הוא איתמר בן אב"י, בשמו דאז: בן ציון בן יהודה.

כפי שמצא והדגים עוזי אלידע (2007, 2013, 2018), סגנון הסיקור שהציע בן אב"י לאירועים שעל סדר היום שיקפו ניסיון לייצר עיתונות מרגשת ומותחת. לשם כך הוא העצים את האירועים המסוקרים באמצעות שיתוף הקוראים בתחושותיו וחזר על דבריו לצורך הדגשה. בכך הוא הבליט והגביר את שיטת הסיקור התיאטרלית. גם במקרה זה בישר בן אב"י לקוראיו על מותו של הרצל בעמוד השלישי כך:

ובכן אין ספק בדבר. ד"ר הרצל שבק חיים לכל חי. ברגע הנורא הזה, אין מילים בפי. זה אסון, זו צרה שלא היינו מוכנים לה. זה אבל האומה כולה ואנו מתאבלים איתה. אין בפי תנחומים לא לעצמנו ולא לבני משפחתו. אין עתה השעה לבקש חשבונות מי חייב במות זה. לא על המת הגדול בעצמו נתאבל. הוא נפל חלל במלחמה לאומתו. זה מוות שלא כל אדם זוכה לו. תמות נפשי מות ישרים כמוהו! אך מה יהיה גורל הציונות? מה יהיה גורל האומה? בת עמי, במה אנחמך? (בן יהודה 1904.5.7.)

שבוע לאחר המוות התייחס עורך העיתון, אליעזר בן יהודה, לשאלה ששאל בנו: 'מי חייב במוות הזה?' בתשובה לכך הצביע בן יהודה על מנהיגי ציבור שהתנגדו לחזונו של הרצל כאחראים למותו, אף על פי שהרצל נפטר בווינה ממחלה. נראה היה שבן יהודה כיוון את דבריו למנהיגי הציבור ירא השמיים בירושלים. אם לא די בכך, הוא האשים, שלהב והסית את הציבור החילוני-ציוני:

מה היה? מה הדבר אשר שבר פתאום את הארז הזה? מי חייב בשבר הגדול אשר נשברנו? וככל שאני מחשב בשאלה זו וחוקר ובודק ושוקל בפלס, כן הדבר מתברר לי יתר ויתר ואין אני מפקפק אפילו פקפוק קל מלענות בהחלט ובשלוח: חייבים במות הזה אנחנו בעצמנו. ידינו שפכו את הדם הזה. אם המתנגדים לו מררו את רוחו בדברי עתק, בזלזולים, בנאצות שבכוחם להרוג אפילו גיבור בגופו וברוחו, הנה להם יש לפחות קצת אמתלה, איזו התנצלות. 'אנו' – טוענים הם – 'נלחמנו בעד רעיון הקדוש לנו. ובמלחמה, כמו במלחמה, אין חמלה, אין רחמים כמלחמת הדעות! אך אנחנו, רציוני לאמור כל אותם מאתנו אשר היו כדעה אחת וברגש אחד איתו, אבל מפני משוא פנים לאלמוני, מפני פניות פחות או יתר חשובות, היחשנו ושתקנו בהתחולל הרוח הרעה במחנה הציונים, בהישפך על מנהיגנו דברי בוז וזלזול וקלסה [...] לא יצאנו כולנו כאיש אחד במחאות חזקות, עזות, למען יראה מנהיגנו כי אינו לבדו, כי לא כולנו בגדנו בו, כי רק אנשים אחדים אשר הרימו יד, כי אנו כולנו עומדים כקיר ברזל להילחם איתו יחד את המלחמה הקשה (אליעזר בן יהודה 1904.12.7.)

כמו **ההשקפה פרסם עיתון הצפירה** לראשונה את דבר מותו של הרצל ב-5 ביולי 1904. **הצפירה הקדיש** להרצל את המאמר הראשי, תחם את עמוד השער במסגרת שחורה והתייחס אל הרצל כאב הרוחני של האומה:

יתומים היינו! הלב הגדול, לב הארי והנשר, הלב אשר בו דפקו הדי האומה, תקוותה ואנחותיה, שועתה וגעגועיה, הלב אשר היה לנו כפול, כאביב כנקודת המאור, כמרכז הכוח – הלב הזה חדל לדפוק... היד הזאת כותבת, והאותיות פורחות לפני העיניים כמוץ בסער. אין יכולת לאסוף את הרעיונות הנבוכים והשוקעים באפלה; אין כוח להניע את העט, כל נימי הלב מתכווצים בלחץ המועקה וזרם קור מקפיא תופס בצבתות את המוח והלב.

בעמוד השני הופיע ציור של דיוקנו האייקוני והאגדי של הרצל נשען על המרפסת בבאזל ('הירצל איננו' 5.7.1904).

במשך שבועיים המשיך **הצפירה** להספיד את הרצל ולדווח על ביטויי האבל ביישוב העברי ומחוץ לו. יומיים לאחר מותו של הרצל הקדיש לו העיתון שניים וחצי מתוך ארבעת עמודי הגיליון. עמודים אלה כללו מאמרי הספד רגשניים, דיווחים על מסע הלוויה המתוכנן ומברקי אבל שהתקבלו במערכת העיתון. כך, במאמר בן אלפיים מילים, מאת נחום סוקולוב, הועלתה דמותו של הרצל על נס ומותו הוגדר ככאב עז וכאבדן עבור האומה היהודית והתנועה הציונית:

הרושם הראשון היה מבהיל, מרעיש ושולל. החושים כמהלומת פטיש על הראש. כחזיון רעם – עתה מורגש הכאב. הוא אך החל להיות מורגש, ומשעה לשעה, מיום ליום גדל. מה אבד לנו? כמה העמקנו ליפול? כמה תשש כוחנו וכמה לקה מאור עינינו? הרצל איננו... הוא היה חוף המבטח האחרון, יען כי ידוע ידע כל העם את עוצם השפעתו, איננו. איננו? מהיכן נטל את קרני ההוד? ההייתה הדרת כבודו נוסדת על מיליון רמחים כהדרת כבודו של ביסמארק? נשאר אך הרצל הרוח, אך הדעה, הדרך, השאיפה, האופן, הסגנון, ומסביב לזה אנו נקבצים, נשברי לב וקוממיות, פצעים זכים בלב, והראשים זקופים למעלה, כתף אל כתף, ונחזק חד את אחד, ונשפיע חד אל אחד לנצור את הרוח הזה, הגדול, הכביר, הטהור, הלאומי באמת, העתיק והחדש, החי והפועל (סוקולוב 6.7.1904).

בשישה גיליונות **השקפה** שראו אור לאחר מותו של הרצל ומנו בין שישה לתשעה עמודים, היו לפחות חמישה עמודים בכל גיליון שהתמקדו בהרצל. הגם שהרצל נפטר ונקבר בווינה, עיתון **השקפה** שראה אור בירושלים געש. הכותרת בעמוד הראשי בכל הגיליונות הללו הייתה: 'אבל על מות מתתיהו

הרצל: זכרו לברכה'. ולא זו בלבד, ב-13 גיליונות שיצאו לאחר המוות המשיך העיתון לדווח ולעסוק במוות של הרצל בעצימות גבוהה. בד בבד, בהצפירה הוקדשו להרצל לפחות שלושה מארבעת עמודי העיתון בשלושת השבועות שלאחר מותו. 18 יום לאחר המוות אף פורסם בהצפירה 'אלבום תמונות' של הרצל. הרצל הוצג בילדותו לצד אביו בחדר עבודתו, בשנה האחרונה לחייו, ותמונה של שלושת ילדיו של הרצל שנתרו יתומים: פאולינה, האנס וטרודה. בחודש הראשון לאחר מותו של הרצל הקפידו מערכות העיתונים לדווח לקוראים על כיסוי הפטירה בעיתונים שיצאו לאור מחוץ ליישוב היהודי בארץ ישראל, בעיקר ביומונים ובשבועונים לקהל היהודי בתפוצות. מהחשיבות הרבה שראו עורכי העיתונים בהתרחשויות הפוליטיות על אדמת אירופה אפשר ללמוד על ההתעניינות בקהילות היהודים בתפוצות ועל האינטרסים הפוליטיים הגלומים ביחסים עם מדינות מערביות מפותחות. השקפה דיווח על טקסי אבל שנערכו באוסטריה, בגרמניה, בהונגריה ובברית המועצות ועל דברים שאמרו מנהיגי הקהילה היהודית באירופה לזכר הרצל. בחלק מן המקרים מתח אליעזר בן יהודה ביקורת על עיתונים שלא הקדישו מספיק מילים, לטעמו, למותו של הרצל: 'העיתון הוינאי "נייה פריה פרסה" פרסם שני מאמרים גדולים אהודים ונלהבים אודות המת הגדול [...] אך בכרלין הספידוהו הרבה פחות. ומה שנורא שדווקא עיתון חפשי שואף לקדמה ולשחרור כמו "פורורטס" לא נתן דבר וחצי על אודות הרצל. מדוע?' (אבל על מות מתתיהו' 19.7.1904).

ריבוי משתתפים בסיקור מותו של בנימין זאב הרצל

פרדוקסלית הופגן ביתר שאת כוחו הכריזמטי של הרצל לאחר מותו. המנהיג שהלך לעולמו שימש כהאנשה של רעיון לאומי גדול: לידתה והתהוותה מחדש של אומה יהודית. פעילותו והאגדות עליו עשוהו מרכיב מרכזי של המיתוס הציוני, המסוגל לחשמל ולהניע המוני יהודים ברחבי העולם, בתפוצות ובארץ ישראל. הוא כבר לא היה רק מייסדה של תנועה לאומית מאורגנת על סמליה, דגליה, כנסיה, מוסדותיה ותעמולתה אלא התחיל לסמל את האידאולוגיה הפוליטית החילונית של התנועה הציונית. עם מותו החל לגלם דמות מיתולוגית, שייצגה את 'היהודי החדש' שהציונות שאפה וייחלה ליצור והקרינה את כוח משיכתה של התנועה הציונית (שפירא 2003). על רקע זה אפשרו העיתונים הצפירה והשקפה לאישים ידועים מן התנועה הציונית לקחת חלק בפולחן האבל על בנימין זאב הרצל ובהבניית דימויו המיתולוגי. רבים שהשתייכו הן לזירה הפוליטית הן לתרבותית הביעו את

אבלם. בין מספידיו של הרצל בהצפירה ובהשקפה היו: חיים נחמן ביאליק, שלמה גולדמן, ישראל זנגוויל, דוד ילין, משה מונטיפיורי, אלכסנדר מרמורק, נחום סוקולוב, נחמן סירקין, אלכסנדר פן, הרב קוק, יונה קרמנצקי ועוד. אחת הדמויות הבולטות שהספידו את הרצל ולא נמנו עם מערכת עיתון כלשהו, עמיתו מקס נורדאו, תיאר בכיסופים את חדר העבודה של הרצל בשעות שלאחר מותו: 'ארגזי הספרים אשר נתנו לו חכמה, ואשר את תוכנם העשיר בכרכים כה רבים מלאים חן ויפעה - הם עוטים שחורים. בפני אור היום חוסמות יריעות כהות. ובאמצע החדר מתרומם דבר מה כהה - הנר שכבה, הכוכב שמת - עצמות תיאודור הרצל. הסטודנטים - תלמידיו עמודים באבל אזרחי על המשמרת. הסטודנטים שלו, אשר בלי אמר דברים באו, עצבו ובכובד ראש הביטו אל מנהלם המת' (נורדאו 1904.7.11).

אנשי הרוח שנטלו חלק מרכזי בסיקור מותו של הרצל מסגרו את פטירתו כאבדן לאומי. בעיתון השקפה פורסם שיר לעליית נשמתו של הרצל מאת המשורר אהרון ליבושצקי. שיר זה הולחן לאחר מכן בידי המלחין אברהם צבי אידלסון וביטא את תחושת האבל הקולקטיבי של המוני יהודים ביישוב היהודי ובתפוצות. 'ביום אביב מקדם אלינו הופעת וחשכת חיינו האור קסת הגהת. ושירת חפשנו ברמה השמעת - ופתאום נפסקה. הופעת, הגדול ונגדל אנחנו; מעדר עבדים ללוחמים נהפכנו, בבטחה דרכנו אחריו הלכנו, מאמינים וגאים. הוי רכב ישראל! הממותך נדהמנו או רק בחלום את חיך חלמנו? אין זאת כי נרדמנו, קראת ולא קמנו. ובעצב הלכת' (ליבושצקי 1904.8.2).

באופן היכול להצטייר כסתירה פנימית, הן השקפה הן הצפירה העניקו להרצל עצמו הזדמנות בדיעבד לקחת חלק בריטואל האבל הציבורי. שני העיתונים בחרו להציג את קורות חייו של הרצל ישירות מתוך כתביו. בנוסח שפרסם הרצל הוא תיאר היכן נולד ('ברחוב הטבק בבודפשט'), חוויות מבית הספר היסודי ('הזיכרונות אשר נשאר לי מבית ספר הם המכות שקיבלתי מפני שלא ידעתי הפרטים על יציאת היהודים ממצרים. ועתה, יש מורים אשר ירצו להכותני על אשר אני זוכר יותר מדי'), וזיכרון חשוב מהשבעה על מותה של אחותו הקטנה: 'בימי השבעה בקרנו הרב וישאלני מה מטרתני בחיים? ואומר לו כי חפצתי להיות סופר. ויניע הרב ראשו בייאוש גדול: "ספרות - אינה מלאכה" אמר הרב בזלזול'. כמו כן ציין הרצל זיכרון מימיו כתלמיד באוניברסיטה: 'יום אחד החליטה (האגודה) כי לא תקבל עוד חברים יהודים. אמרתי לכל הצעירים הנדיבים שלום עליכם והתחלתי לעבוד בקנאה' (הרצל 1904.7.12; 'תולדות הירצל' 2018.7.12).

מאמר נוסף בעיתון השקפה, שעליו חתם הרב שלמה גולדמן, אותת על שימוש בזכרו של הרצל כדי לקדם את התנועה הציונית. גולדמן גרס כי על

הקהילות היהודיות ברחבי העולם להקריב את בניהם הצעירים למען הרצל. באמצעות אגדת עם רומאית הוא נימק מדוע מוכרחים נערים ובחורים יהודים צעירים להתעמל ולהתחזק, לעבוד את האדמה וליישב את ארץ ישראל:

ברומא נפער יום אחד בור עמוק. אמרו: 'אם נשליך את הדבר היקר ביותר לעם, אז ייסתם החור'. השליכו לתוכו זהב, כסף ואבנים טובות ולוע השאול לא נסגר. אז התקרבו שני צעירים ואמרו: 'הדבר היותר יקר לרומא הוא צעיריה. ויקפצו אל התהום ואז נסתם'. במוצאי שבת כ"ו תמוז התאספו כל צעירי מושבתנו ויתאחדו לחברה אחת ויקראו לה 'חברת הרצל' ואלה הן התקנות העיקריות של הקבוצה: א) לחזק את בריאות הצעירים על ידי התעמלות. ב) להשתדל לתקן את מגרעות המושבה. ג) לעשות טיולים וסיורים אל המקומות היפים בארצנו (גולדמן 2.8.1904).

העצמת האישיות, אידיאל היופי והאלהה

מרדכי פרידמן (2015: 33-48) כתב שמראהו החיצוני של בנימין זאב הרצל הותיר רושם חיובי על סובביו. לדידו, בדיון על דימויו הציבורי של הרצל ראוי להתייחס לחזותו ולהופעתו החיצונית, שכן פסלים, משוררים, סופרים, עיתונאים ודיפלומטים שבאו במגע עימו שיבחו את הופעתו החיצונית. ההתייחסות ליופיו לכאורה של הרצל חצתה מגזרים, וגם יהודים שומרי מצוות הזכירו את מראהו – הסתכלות שאינה אופיינית לקהילה מאמינה שבה מידותיו של מנהיג נמדדות לרוב על פי תכונותיו הפנימיות. הדוגמאות המוצגות להלן ממחישות את מסקנתו של פרידמן שמראהו של הרצל היה מרכיב חשוב בבניית הכריזמה שלו שסייעה לו לחולל את התנועה הציונית המדינית.

לאחר מותו של הרצל עסקו עיתונאים בסגנון לבושו ותיארו את יופיו בצורה מחמיאה. הסגידה לחזותו של הרצל הצביעה על הערצה עצומה כלפיו ושיקפה את מעמדו המיתולוגי כמדינאי. לחלופין ייתכן שמותו בגיל צעיר העניק למספידיו לגיטימציה להתייחס, להעצים ולהנציח את מראהו. כדי לחזק את דימויו של הרצל כאישיות נערצת, שיבחו עורך עיתון הצפירה, נחום סוקולוב, את דמותו במאמר ראשי: 'האיש האחד אשר לא רק לפני מלכים התייצב כי גם על שפת המון עמנו היה שמו נשוא באהבה מאין כמוה – איננו. האיש אשר קסם היה על פניו, על שפתיו, על קלסתר צורתו הגשמית והרוחנית. האיש אשר הטיפוס שלו שכלל את היופי העברי הקדמון, את מעוף הרעננות, כל כך אחד בתשוקה ענקית אחת, כל כך מבריק ביפיפותו – איננו, איננו!' (סוקולוב 6.7.1904).

בד בבד פרסם גם העיתון השקפה מחמאות על מראהו החיצוני של הרצל. בין יתר המחמאות תיאר עמיתו, מקס נורדאו, את התרשמותו מהליכותו, ממבטו ומגופו של הרצל: 'הוא היה יפה-תאר, גבה-קומה ויפה-מראה. מצחו של חשב מחשבתו נעלה, עינו שחורה שולטת, בת צחוקו נחמדה, קולו חם, אדיר ונשמע למרחוק' (נורדאו 1904: 5.8). ואם לא די בכך, גם כשד"ר ו' ווערנער דיווח על מצבו הבריאותי החמור של הרצל בימיו האחרונים, הוא שיבח את מראהו החיצוני: 'מצחו היה מכוסה זיעה קרה, עיניו לפעמים חצי סגורות, וכל פניו ממראה צהוב כהה. ובכל זאת לא סר מפניו הזיו והזוהר המיוחד לו, וצורתו נשקפה חטובה בין שערות ראשו וזקנו השחור' (ווערנער 1904: 11.8). בשבוע לאחר מותו של הרצל נקטו העיתונים הצפירה והשקפה בנוסח סיקור של האלהה כאשר דימו אותו למלאך ולאישיות נשגבת. במאמר הפותח של גיליון הצפירה שפורסם ב-8 ביולי 1904 בכותרת 'סתימת הגולל', תואר הרצל כדמות נשגבת:

תם ונשלם החיזון! לא תוסיפו לראותו! משכמו ומעלה היה גבוהה [כך במקור] מכל העם; גבוה, נשא ונעלה בנפשו הנאצלה והאוצרת את כל קוי האור, את כל ניצוצי היופי, את כל זיו הטוהר, את כל רסיסי החן והרננה. כעמוד השחר עלה אל שמי חיינו, וכמראה הקשת בעבי עולמנו. כמלאך מושיע וציר ההשגחה העליונה הופיעה בבקעת דורה, לפחת רוח חיים בתוך העצמות היבשות והנאלחות. במבטי עיניו שפך קסם על פני כל העם, קסם מחיה, מעורר ומעודד, טל של תחיה, תקומה ותקווה. כמו בצבתות ברזל תפש בבלורית העם המפרפר וטובע בגלי מים זדונים וקרא: קום וחיה! (י' 1904: 8.7).

דוד ילין תיאר את הרצל כ'איש אשר החיה תקוות ישראל שנרדמה כאלפיים שנה'. וכן: 'חפשו נא בקורות עמנו וראו אם נמצא עוד איש כזה אשר במותו ירגיש העם בכל ארצות פזוריו ייאוש נורא כזה! כי זה היה האחד אשר בידו עלתה לאסוף את כל העצמות המתות המפוזרות לעשות לגוף אחד ולהשיב אליהן את הרוח. רוח החיים. רוח הלאומיות!' (ילין 1904: 15.7).

במאה הימים שלאחר מותו של הרצל השתמש השקפה בזכרו כדי לסמן מטרות פוליטיות עכשוויות ועתידיות, שרובן ככולן היו קשורות בקידום התנועה הציונית על שלל יעדיה. עורך העיתון, בן יהודה, נעזר בעברו של הרצל כדי לקדם את רעיון המדינה היהודית: 'הזיכרון האחד והמיוחד, הנאה והיאה באמת לד"ר הרצל, הראוי לכבודו, האחד שהציונים חייבים לאמץ את כל כוחם להקים להמנהיג הגדול והאהוב, אשר הקריב את חייו לעולה כליל על מזבח האומה, הוא לכוונן מדינה יהודית לעת עתה באיזה מקום שאפשר

ובזמן היותר קצר שאפשר. כל זיכרון אחר יהיה חילול כבוד הרצל, כפירה בו וגידוף אמיתי'. בד בבד, במאמר שעליו חתמו ד"ר כהן, ד"ר קיקש, יונה קרימנצקי ואלכסנדר מרמורק, הם הורו לקוראים להמשיך לפעול עבור הבניין הציוני: 'הוסיפו לעבוד את המפעל שהחל בו! השתדלו לעבוד באחדות, לנהל את התנועה שהוליד, לקדם, לחזק ולהאדיר את המכונים שישד! ללכת בדרך שהורה לנו והניח לפנינו!' (כהן, קיקש, קרימנצקי ומרמורק 2.8.1904).

בן יהודה הסתייע בטקסי האבלות על הרצל כדי להציע רעיון נוסף, ששירת באופן מובהק את שאיפתו המרכזית – כינון השפה העברית בארץ ישראל: 'רק דבר אחד, לפי דעתי, יהיה באמת זכרון נאה להרצל בארץ ישראל. והוא – לבנות על שם ד"ר הרצל שכונה גדולה עבריה, עיר עברית. עיר שכל יושביה ידברו רק עברית, שבכל חוצותיה ורחובותיה ישמעו רק הלשון עברית. שבחנויות ובכל בתי העסקים ידברו רק עברית; ובעיר העברית הזאת יכוננו על שם ד"ר הרצל בית ספר תיכון עברי, ואחד, אם יהיה אפשר, בית מדרש עליון עברי' (בן יהודה 29.7.1904). ישראל זנגוויל הספיד את הרצל בהשקפה כך: 'ידידי, אי אפשר לקבור אדם גדול. ועוד פחות, אפשר לקבור מפעל גדול. מתנגדינו חושבים אולי כי הציונות נקברה בקברו של ד"ר הרצל. אבל, גם על הציונות נוכל להמליץ ולאמור: "לא מתה מפני שהיא בת אל-מוות" (אבל על מות מתיהו' 29.7.1904).

דיון ומסקנות

הגם שהלך לעולמו לפני 115 שנים, יש הגורסים כי יותר מכל מנהיג ציוני אחר בן זמנו ביטא בנימין זאב הרצל את הנחיצות והחשיבות הטמונה בהבניה של דמות מנהיג לאומי-מיתולוגי המסוגל ללכד, לשלהב ולהניע בחייו ולאחר מותו את התפוצות היהודיות ברחבי העולם ואת תומכי התנועה הציונית, פעיליה ומנהיגיה. אמנם ביוגרפים, היסטוריונים וחוקרים רבים מישראל ומהעולם כבר בחנו את קורות חייו, סקרו אירועים מכוונים בקריירה שלו כמחזאי, עיתונאי ופוליטיקאי, ניתחו את דפוסי מנהיגותו ודנו בתהליכי המיתולוגיזציה שעברה דמותו. במאמר זה הנחתי וגם אוששתי את התפיסה שיש מקום להמשיך לבחון ולעסוק באישיותו, בכתביו, ברעיונותיו פורצי הדרך ובהבניית המיתוס שלו כמנהיג ציוני וכחווה מדיני. מעמדו האיתן, הנשגב, המשיחי והמיתולוגי בזיכרון הציבורי של מדינת ישראל והתפוצות עדיין זוכה לבחינה חוזרת, למשנה תוקף ולעדנה מחודשת לא בכדי.

עם זאת אין להתעלם מהעובדה שבחינת סיקור מותו של הרצל חשפה מתחים בין קהלים חילוניים ובין שומרי מצוות ביישוב העברי המתגבש.

מעבר לעובדה שניכרו הבדלים תהומיים בין האופן שסיקר **חבצלת** את פטירתו של הרצל כ'אנטי-אירוע מדיה' ובין הדרכים המאדירות והמהללות שנקטו ה**צפירה והשקפה**, צף על פני השטח חוסר ההרמוניה בין שני הפלגים הציבוריים האלה מהאופן שהם התייחסו או לא התייחסו למנוח. הפערים החברתיים-תרבותיים הללו אשר צצו ובעבעו לאחר פטירתו של הרצל ב-1904 והתפרצו ביתר שאת, להט ושללהוב באירועים אחרים לאורך המאה ה-20, כגון רצח יצחק רבין בנובמבר 1995, הדגישו כי הפילוג החברתי הזה נוכח ביתר שאת וטרם התאחה עד עצם היום הזה.

הטקסטים שצוטטו, תוארו, נותחו ונידונו במאמר זה עשויים היו לשקף, במבט דה־קונסטרוקטיבי, תהליכים משמעותיים בהתפתחות, בביסוס, בבנייה ובהבניה של האומה או לחלופין בהתנגדות להבניה זו. עיתונו של אליעזר בן יהודה יכול היה לבטא שאיפה ללכד את היישוב העברי על ידי התאחדות סביב מנהיג פוליטי. לעומת זאת הנרטיב המתעלם, הסולד והביקורתי שביטא העיתון **חבצלת** לאחר מותו של הרצל היטיב לבטא את הגורמים שהתנגדו להתגבשות והתחזקות של 'דת אזרחית' ביישוב העברי. מכאן שאפשר להסתכל על עורכי העיתונים הללו כ'סוכני תרבות' המסוגלים להניע ולקדם, או להתנגד ולנסות לסכל, יזמה לאומית. זאת ועוד, אפשר לומר שעורכי העיתונים תפקדו בעקיפין ובמישרין כגורמים דומיננטיים בפוליטיקה הרעיונית אשר ביקשו לצקת הון סימבולי לתוך הקנון ההולך ומתגבש באמצעות התייחסויות מגמתיות לזכרו והילתו של הרצל – האיש, הרעיון והחזון.

פטירתו של הרצל הצטיירה כאירוע מדיה כביר ורב-ממדי בהשוואה להתרחשויות אחרות שסוקרו בשנת 1904, לפניה ואחריה. רמת הסיקור הייתה עִימה במיוחד, המוות נותר בכותרות יותר ממאה ימים ונדמה היה שדימויו של הרצל כמנהיג לאומי וחווה מדיני החל להתבסס, להתגבש ולהתעצם. הרצל תואר כאדם נשגב ונעלה, העיתונים החמיאו לו על יופיו, הציגו אותו כגדול מנהיגי העם היהודי, הדגישו את חזונו הנבואי והעלוהו לדרגת קדוש. עם זאת מותו חשף גם מתחים חברתיים שבעבעו ביישוב העברי המתגבש כאשר העיתון **השקפה** תקף את מתנגדיו של הרצל ו**חבצלת** נמנע מלהזכיר את דבר מותו של הרצל בגיליונות הראשונים שראו אור לאחר פטירתו. ההתעלמות הזאת נבעה, ככל הנראה, מהיותו של כלי תקשורת זה, כאמור, שופר של קהילת שומרי המצוות בירושלים ומחמת ההתנגדות הגלויה של מערכת **חבצלת** לאורח חייהם של יהודים חילונים וציונים.

ניתוח סיקור מאה הימים שלאחר מותו של הרצל שיקף במידה רבה תחושות של צער, הזדהות, הערצה ובכייה לדורות מצד העיתונאים שדיווחו על פטירתו המוקדמת בגיל 44. יש להניח כי האמפתיה הזאת צריכה הייתה

להעמיד את חברי מערכות שלושת העיתונים בדילמה אתית. לכאורה הייתה ציפייה ממערכות העיתונים כי ידווחו על אירועים דרמטיים בזירה הפוליטית הלאומית באופן השואף לאובייקטיביות. ברם, האינדיווידואלים שהרכיבו את מערכות העיתונאים היו יהודים אשר במידה רבה תמכו בחזונו הציוני האוטופי של הרצל וייחלו לראותו קורם עור וגידים. מכאן אפשר לומר שניתוח הטקסטים העיתונאיים שעסקו במותו של הרצל חשף נרטיב דו-ממדי. מחד גיסא הרצל הוספד באופן מחמיא, מהלל ומאדיר. מאידך גיסא העיתון הבצלת לא נמנע מלהזכיר היבטים שנויים במחלוקת, ביקורתיים ופוגעניים כלפי הרצל והתפיסה שהפיץ.

אחת האסטרטגיות העיתונאיות הבולטות שבאמצעותן תיווכו העיתונים הצפירה והשקפה את מותו של הרצל כאירוע מדיה הייתה הצבת כתבי העיתונים ועורכיהם במרכז העלילה. פרקטיקה זו באה לידי ביטוי בשתי דרכים מרכזיות. ראשית, כתבים דיווחו מהשטח מנקודת מבט מסוימת, לעתים בגוף ראשון. שיטה זו התאימה לעיתונים שדגלו בסגנון כתיבה 'צבעוני', רגשני, דרמטי וסנסציוני, למשל השקפה בעריכתו של בן יהודה. פרקטיקה עיתונאית זו הדגישה את תפקידו האקטיבי והאפקטיבי של העיתון בחברה ובתרבות, אפשרה לקוראים להזדהות עם דמות העיתונאי, להישאב אל סיפור אישי, להזדהות עם הספר הלאומי ולקחת חלק בריטואל הקולקטיבי. שנית, פרשנים בעיתונים הציעו פובליציסטיקה מעמיקה שעל פי רוב עמדה בקנה אחד עם תפיסת העולם של העיתון. באמצעותה הונכחה האידאולוגיה ולעתים התעמולה של מערכת העיתון, ואף עלה בידי מערכת זו להטמיע את שאיפותיה החינוכיות-תרבותיות ביישוב העברי המתגבש.

כדי להציג לפני הקוראים את פטירתו של הרצל כאירוע מדיה חשוב ודרמטי, נקטו העיתונים הצפירה והשקפה שתי טקטיקות מעניינות ויוצאות מגדר הרגיל: (1) התייחסות חיובית למראה החיצוני של המנוח; (2) ייחוס תכונות על-אנושיות למת. בנוגע למראה החיצוני, כפי שהודגם לעיל, לאחר מות הרצל, ציינו העיתונים לשבח והחמיאו להרצל על יופיו החיצוני. יש להניח כי התייחסויות המחמיאות והמעריצות להופעתו החיצונית של הרצל, שהובעו ביתר שאת גם בזמן העלאת ארונו לארץ באוגוסט 1949 (בר-זוהר 2017: 111-113), הצביעו על סגידת העיתונאים למנהיג היהודי ועל הירתמות מלאה של חברי מערכות העיתונים האלה למשאלה הציונית. במישור העמוק יותר הדגישו האמרות הפסדו-מטרו-סקסואליות האלה על מראהו החיצוני של הרצל את הכמיהה העזה למנהיג יהודי חדש, תמיר וזקוף גו. לא פחות חשוב, הצביעו ההתייחסויות הללו על ניסיון ללהק ולמצב את הרצל כדמות אב מיתולוגית שמסמלת את דמות הגיבור היהודי של העת החדשה. לחלופין

אפשר גם לומר כי מדובר בנורמה סוציולוגית מסורתית של 'אחרי מות קדושים אמור' או ההאדרה של המת; כלומר נטייה לומר רק דברי שבח על המתים, להעצים את אישיותם ולהביע כיסופים וערגה לדמותם. לבסוף, כדי לנסות למקם את הרצל בפרספקטיבה היסטורית בראי הסיקור העיתונאי של פטירתו ביולי 1904, בחנתי את סיקור מותם של מדינאים יהודים בשנים 1904-1995, ומצאתי כי מתוך עשרת המדינאים הבולטים ביותר בהיסטוריה היהודית והישראלית, ושלושה אנשי רוח ידועים, שמותיהם של הרצל ודוד בן-גוריון הוזכרו פעם אחר פעם במהלך סיקור מותם של מנהיגים אחרים, בעשורים שלאחר מותם (בר-זוהר 2019: 299). בנוגע להרצל, מרשים במיוחד שמאה שנים לא מחקו ואף לא טשטשו את זכרו בשיח העיתונאי, בתודעה הקולקטיבית ובהיסטוריה היהודית. לראיה, עשור אחר עשור הוזכר שמו כאשר מנהיגים מנוחים הוצגו ככאלה שהתיימרו להיתפס כממשיכי דרכו. מעמדו הרם של הרצל נבע, לעניות דעתי, בין השאר, מהעובדה שהוא היה מנהיג על-מפלגתי ומיתולוגי שייצג והפיץ חזון על, ולא קו מפלגתי קונקרטי.

רשימת המקורות

עיתונות

- 'אבל על מות מתתיהו הרצל: הסכנה', השקפה, 19.7.1904, עמ' 2-1.
- 'אבל על מות מתתיהו הרצל: זכרו לברכה', השקפה, 29.7.1904, עמ' 1.
- בן יהודה, אליעזר, 'זכרון לד"ר הרצל', השקפה, 29.7.1904, עמ' 3.
- בן יהודה, אליעזר, 'מתתיהו הרצל: זכרו לברכה', השקפה, 12.7.1904, עמ' 2-1.
- בן יהודה, בן ציון, 'אבל על מות מתתיהו הרצל: זכרו לברכה', השקפה, 22.7.1904, עמ' 2-1.
- בן יהודה, בן ציון, 'הרצל מת', השקפה, 5.7.1904, עמ' 3, 8.
- בן יהודה, בן ציון, 'מות ד"ר הרצל', השקפה, 22.7.1904, עמ' 2-1.
- בבי [בן ציון בן יהודה], 'מכתבים מחוץ: מות הרצל - מסופרנו המיוחד ברלין', השקפה, 19.7.1904, עמ' 2-3.
- גולדמן, שלמה, 'מצבת זיכרון למנוח ד"ר הרצל ז"ל', השקפה, 2.8.1904, עמ' 4.
- 'הירצל איננו', 5.7.1904, הצפירה, עמ' 1.
- 'המספד בירושלים', השקפה, 12.7.1904, עמ' 2-3.
- המ"ל, 'איננו', הצפירה, 6.7.1904, עמ' 1-3.
- הרצל, בנימין זאב, 'תולדות ד"ר הרצל', השקפה, 12.7.1904, עמ' 3-4.
- ווערנער, ו', 'מות הרצל: ימיו האחרונים', הצפירה, 11.8.1904, עמ' 2.
- זנגביל, ישראל, 'קינה לישראל זנגביל על חברו וידידו ד"ר הרצל', השקפה, 26.7.1904, עמ' 6.
- י', 'סתימת הגולל', הצפירה, 8.7.1904, עמ' 1.

- ילין, דוד, 'אבל על מות מתתיהו הרצל: זכרו לברכה - המספד', *השקפה*, 15.7.1904, עמ' 1-2.
- 'כי היום הוא יום הקבורה של ד"ר הרצל', *השקפה*, 7.7.1904, עמ' 1.
- כהן, א', ב' קיקש, יונה קרימנצקי ואלכסנדר מרמורק, 'למותו של ד"ר הרצל', *השקפה*, 2.8.1904, עמ' 4.
- ליבושצקי, אהרון, 'לנשמת הרצל', *השקפה*, 2.8.1904, עמ' 4-5.
- 'לפני המות', *השקפה*, 5.7.1904, עמ' 9.
- מילשטן, ה"א, 'המספד', *השקפה*, 12.7.1904, עמ' 2-3.
- נורדאו, מקס, 'בבית האבל', *הצפירה*, 11.7.1904, עמ' 2-3.
- _____, 'ד"ר מקס נורדאו על אודות הרצל', *השקפה*, 29.7.1904, עמ' 3-2.
- _____, 'ד"ר הרצל', *השקפה*, 5.8.1904, עמ' 3-4.
- סוקולוב, נחום, 'איננו הצפירה', 6.7.1904, עמ' 1-2.
- סירקין, נחמן, 'אחרי מטתו של הרצל', *הצפירה*, 11.7.1904, עמ' 1.
- ראבינאוויץ, יוסף, 'מחאה גלויה', *חבצלת*, 14.10.1904, עמ' 1-2.
- 'תולדות הירצל', *הצפירה*, 12.7.1904, עמ' 2.

ספרים ומאמרים

- אלידע, עוזי, 2007. 'סיפורי אסונות בעיתון ההמון הארץ־ישראלי: האור וטביעת הטיטניק', *קשר*, 36, עמ' 24-34.
- _____, 2013. 'איתמר בן אב"י והכמיהה למנהיג: ממוסוליני לז'בוטינסקי', *קשר*, 45, עמ' 41-48.
- _____, 2014. **העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ ישראלית (מ'הצבי' ל'האור' 1884-1914)**, המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית, תל אביב.
- _____, 2018. 'סקנדל תקשורת בירושלים העות'מאנית: פרשת ענתבי', *קשר*, 51, עמ' 3-18.
- אנדרסון, בנדיקט, 1999. **קהילות מדומיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות והתפשטותה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב.
- בן עמוס, אבנר, 1993. 'לנצח את המוות: הלוויות לאומיות ברפובליקה ה־III', *זמנים*, 45, עמ' 22-24.
- _____, 1996. 'הלוויות לאומיות בצרפת בעידן השעתוק הטכני', בתוך: בנימין זאב קידר (עורך), **התרבות העממית**, מרכז זלמן שזר, ירושלים, עמ' 347-362.
- בר, דורון, 2015. **אידיאולוגיה ונוף סמלי: קבורתם בשנית של אנשי שם יהודיים באדמת ארץ ישראל 1904-1967**, מאגנס, ירושלים.
- בר־זוהר, ברוך, 2017. 'פניו היפות של המוות: סיקור העלאת ארונות מנהיגים בעיתונות העברית', *קשר*, 49, עמ' 106-118.
- _____, 2019. 'מוות, זיכרון ומיתוס: סיקור מות מדינאים ואנשי רוח בעיתונות העברית 1904-1995', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, חיפה.

גראוויס קובלסקי, אופירה, 2015. הצודקים והנרדפים: מיתוס, טקס ותעמולה בתנועת חרות, 1948-1965, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר.

דיין, ד', ואליהוא כ"ץ, 2003. 'הקהל הוא המון, ההמון הוא ציבור: יום מקארתור בשיקגו', בתוך: אליהוא כ"ץ, ג'ון פיטרס, תמר ליבס ואורנית אורלוב (עורכים), **טקסטים קאנוניים בחקר התקשורת**, ב, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה, עמ' 135-150.

דור, דניאל, 2001. **עיתונות תחת השפעה**, בבל, תל אביב.

הובסבאום, אריק, 2006. **לאומיות ולאומים: מאז עידן המהפכה (תרגמה עידית שורר)**, רסלינג, תל אביב.

הלוי, שושנה, 1998. 'התפתחותה של העיתונות העברית בארץ ישראל: מירחון (תרכ"ג - 1863) עד ימון (תרכ"ט - 1909)', בתוך: דן כספי ויחיאל לימור (עורכים), **אמצעי תקשורת המונים בישראל: מקראה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, עמ' 61-100.

ויניצקי סרוסי, ורד, 2000. 'בין ירושלים לתל אביב: הנצחתו של יצחק רבין ושיח הזהות הלאומית בישראל', בתוך: לב גרינברג (עורך), **זיכרון במחלוקת: מיתוס, לאומיות ודמוקרטיה**, מכון המפרי למחקר חברתי, באר שבע, עמ' 19-37.

טל, אוריאל, 2011. **מיתוס ותבונה ביהדות ימינו**, ספרית פועלים, תל אביב.

כ"ץ, בן ציון, 1983. **על עתוננים ואנשים**, צ'ריקובר, תל אביב.

ליפמן, מוסייה, 1992. 'יוסף חיים ברנר ומלחמתו בעיתונות הצהובה', **קשר**, 11, עמ' 64-65.

לנג, יוסף, 1990. 'אליעזר בן יהודה מורה לעברית בהתורה והמלאכה', **קתדרה**, 56, עמ' 93-108.

_____, 2002. 'תחיית הלשון העברית בראשון לציון 1882-1914', **קתדרה**, 103, עמ' 85-130.

_____, 2008. **דבר עברית! חיי אליעזר בן יהודה**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים.

מן, ניר, 2006. 'זהרה לביטוב: גיבורת מופת או מיתוס', **קתדרה**, 118, עמ' 145-176.

נייגר, מוטי, איל זנדברג ואורן מאירס, 2008. **רטוריקה של ביקורתיות: ביקורת מאתגרת, ביקורת מאשרת והעיתונות הישראלית במלחמת לבנון השנייה**, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.

סופר, אורן, 2007. **אין לפלפל! עיתון 'הצפירה' והמודרניזציה של השיח החברתי הפוליטי**, מוסד ביאליק, ירושלים.

_____, 2011. **תקשורת המונים בישראל**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה.

זוריהו, מעוז, 1998. **פולחני מדינה: חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים בישראל 1948-1956**, המרכז למורשת בן-גוריון, קריית שדה בוקר.

פייגה, מיכאל ודוד אוחנה, 2014. 'טקסי אזכרת בן-גוריון: ריטואלים ממלכתיים בקצה המדבר', **ישראל**, 22, עמ' 159-181.

פרידמן, מרדכי, 2015. **הסנה בוער ואוכל: המסע הציוני של בנימין זאב הרצל**, הספרייה הציונית, ירושלים.

קוץ, גדעון, 2013. **חדשות וקורת הימים: מחקרים בתולדות העיתונות העברית והתקשורת העברית יהודית**, המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית, תל אביב.

- קרקסון, תמיר, 2014. 'יחסם של אליעזר בן-יהודה ועיתוניו לספרדים, 1879-1908', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
- רועה, יצחק ועקיבא כהן, 1999. 'אחד הימים היותר עקובים מדם: ניתוח השוואתי של חדשות פתוחות וסגורות בטלוויזיה', בתוך: דן כספי ויחיאל לימור (עורכים), **אמצעי תקשורת ההמונים בישראל: מקראה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, עמ' 476-463.
- שמייט, כריסטוף, 2005. **תיאולוגיה פוליטית: ארבעה פרקים על תורת הריבונות**, רסלינג, תל אביב.
- שפירא, אניטה, 2003. **יהודים ישנים, יהודים חדשים**, עם עובד, תל אביב.
- שקדי, אשר, 2014. **המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני - הלכה למעשה**, רמות, תל אביב.
- Aykel, Dominic, 2012. 'From Detraditionalization to Price-consciousness: The Economization of Funeral Consumption in Germany', in: Uwe Schimank and Uwe Volkmann (eds.), *The Marketization of Society: Economizing the Non-Economic*, Research Cluster Welfare Societies, Bremen, pp. 105-124.
- Billig, Michael, 1995. *Banal Nationalism*, Sage, London.
- Boorstin, Daniel, 1992. *The Image: A Guide to Pseudo-events in America*, Atheneum, New York.
- Bosch, Frank, 2010. 'European Media Events', *European History Online*, 7, pp. 15-29.
- Brown, Peter, 1981. *The Cult of Saints: Its Rise and Function in Late Christianity*, University of Chicago Press, Chicago.
- Dayan, Daniel and Elihu Katz, 1992. *Media Events*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Denzin, Norman and Yvonna Lincoln, 2011. *The Sage Handbook of Qualitative Research* (4th edition), Sage, Los Angeles.
- Dahmen, Nicole Smith and Hannah McLain, 2016. 'Kennedy Anniversary Photos Tell Story of Beloved Leader', *Newspaper Research Journal*, 37, 2, pp. 102-112.
- Dobson, Michael, 2001. *The Making of the National Poet: Shakespeare, Adaptation and Authorship 1660-1769* (2nd edition), Oxford University Press, Oxford.
- Dupuy, Jean-Pierre, 2006. *Henri Atlan: The Columbia History of the Twentieth-Century Thought*, Columbia University Press, New York.
- Giesey, Ralph E., 1960. *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*, Librairie E. Droz, Geneva.
- Kantorowicz, Ernst H., 2016. *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton University Press, Princeton.

- Katz, Elihu, 1980. 'Media Events: The Sense of Occasion', *Studies in Visual Communication*, 6, 3, pp. 84-89.
- Levinger, Matthew and Paula Franklin-Lytle, 2001. 'Myth and Mobilization: The Tridiac Structure of Nationalist Rhetoric', *Nation and Nationalism*, 2, pp. 177-179.
- Lincoln, Bruce, 1999. *The Prehistory of Mythos and Logos: Theorizing Myth: Narrative, Ideology and Scholarship*, Chicago University Press, Chicago.
- Scherer, Helmut, 2015. *Media Events and Pseudo-Events*, Blackwell, Oxford.
- Smith, Adam D., 1999. *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, Oxford.
- Walter, Tony, 2003. 'Hospices and Rituals after Death: A Survey of British Hospice Chaplains', *International Journal of Palliative Nursing*, 9, 2, pp. 80-85.
- Zerubavel, Yael, 1995. *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago University Press, Chicago.